

Bartůšek, Václav

Mezi výchovou, vědou, úřadem i řeholí. Život a dílo Jaroslava Schallera a jeho místo v české topografii a řádové historiografii

Studia historica Brunensia. 2021, vol. 68, iss. 1, pp. 7-29

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SHB2021-1-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144058>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](#)

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Mezi výchovou, vědou, úřadem i řeholí.

Život a dílo Jaroslava Schallera a jeho místo v české topografii a řádové historiografii

Amid education, science, duty and religion. The life and work of Jaroslav Schaller and his place in Czech topography and order historiography

Václav Bartůšek / bartusek.vaclav@seznam.cz

Benešov, emeritní archivář Národního archivu

Abstract

The study deals in detail with the youth of Jaroslav Schaller and his years of study, especially at the novitiate in Lipník nad Bečvou and his private studies in the Piarist order. The author follows Schaller's work, particularly his sixteen-part *Topographie des Königreiches Böhmen* and the description of the capital city of Prague *Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag*. He also focuses on his further life and work, a significant encyclopedia on the history of pedagogy of the Piarist order, the original findings of which were already to be found in Schaller's topographic writings, and another book on pedagogy and the educational efforts of the Piarist order.

Keywords

Jaroslav Schaller, Piarist order, historical topography, Bohemia, capital city of Prague, representatives of the Enlightenment, Nostic palace

Úvod

Radostné úspěchy svého pedagogického působení mohli piaristé začít v Benešově sklízet již v polovině 18. století, tedy padesát let od začátku své činnosti na zdejším nižším gymnáziu. To patřilo spolu se základní školou mezi menší řádové školy ve střeoevropské provincii Germania (od poloviny 18. století česko-moravské piaristické provincii). Ještě před polovinou 18. století studovalo na piaristické koleji v Benešově několik významných řeholníků tohoto řádu – P. Remigius Mašát a S. Erasmo, P. Jeremias Soudný a Matre Dolorosa, P. Leopoldus Schwamberger a S. Wenceslao nebo poslední sázavský opat benediktin P. Leopold Kramář.¹

Nejznámějším piaristou, jehož osud se v 18. století vztahoval k Benešovu, byl P. Jaroslav a S. Josepho (*6. března 1738 na Konopišti, † 6. ledna 1809 v Praze), celým občanským i řádovým jménem Josef František Jaroslav Schaller, který se stal zakladatelem topografie ve střední Evropě.² Celkem znatelnou stopu však zanechal i v dalších oborech. Jednalo se především o biografii, dějiny pedagogiky a výchovy, zejména jejich vztah k piaristickému řádu, jehož členem byl od podzimu roku 1753 až do své smrti. Byly mu rovněž blízké i další obory, např. hudba nebo hebrejšтина, ačkoliv do nich výrazně nezasáhl. Kromě toho působil také v několika vědeckých společnostech na území Pruska (na vědeckých akademiích v Berlíně, Halle a Jeně). Jaký tedy byl život a dílo tak významného vědce a řeholníka? Je z něho patrný autorův odkaz a co můžeme v této době převratného rozvoje informačních systémů ještě vůbec používat?

Prameny

Informace o životě Jaroslava Schallera je možné najít v mnohých písemných pramenech, které se dochovaly v různých archivech a knihovnách. První záznamy o něm najdeme v matrice narozených vedené na benešovském farním úřadě, jehož obvod zahrnoval i zámek Konopiště, sídlo panství, pod nějž poddanské město Benešov patřilo.³ S matrikami je možné pracovat rovněž i v širších souvislostech jako se srovnávacím materiálem.⁴

Nejvíce informací o Schallerovi lze nalézt v pramenech zachycujících činnost piaristického řádu, v materiálech jeho jednotlivých kolejí nebo škol, které při nich působily, jako tomu bylo v případě piaristického gymnázia v Benešově⁵ a později i zdejší piaristické

1 Srovnej např. Bartůšek, Václav a kol.: *Piaristé, tradice benešovské vzdělanosti a kultury*. Benešov 1995, s. 62.

2 Tywoniak, Jiří: *Benešov a Konopiště v minulosti*. Benešov 1993, s. 189 a 333. Kniha podává též použitelné informace o historické situaci v Benešově a okolí v této době.

3 Srovnej Tywoniak, J.: *Benešov a Konopiště*. Matriční záznam viz Státní oblastní archiv (dále SOA) v Praze, Sbírka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, římskokatolická farnost Benešov, inv. č. 6, fol. 15b, dostupné z <https://ebadatna.soapraha.cz/d/3875/36>, citováno 5. 1. 2021.

4 Ve vrchnostenském rodinném vrtbovském archivu, uloženém ve Státním oblastním archivu v Praze, se žádné materiály o piaristovi Jaroslavu Schallerovi nenalézají. Za sdělení této skutečnosti děkuji panu Mgr. Jiřímu Smitkovi, vedoucímu Oddělení zemědělsko-lesnických a osobních fondů a matriční agendy SOA v Praze.

5 SOA v Praze – Státní okresní archiv (dále SOKA) Benešov, Gymnázium Benešov, Liber calculorum Gymnasii Beneschoviensis.

koleje,⁶ ale také v obecných pramenech k dějinám provincie, především česko-moravské. Jedná se o běžný aktový materiál zachycující pobyt všech řeholníků v každé koleji. Tyto prameny se dochovaly i z doby Schallerova působení v piaristickém řádu a máme zachycen rovněž jeho krátký nekrolog.⁷ Schallerovo jméno se objevuje především v katalogích a soupisech členů piaristického řádu i ve školních matrikách a katalogích škol, kde učil.⁸ O Schallerovi najdeme také zmínky v zápisech piaristických kronik v Benešově a v Praze.⁹ Přestože je většina pramenů k dějinám piaristického řádu vyčerpána, lze očekávat, že mnohé dosud neznámé prameny jiné než řádové provenience mohou být ještě objeveny, jak to ukazuje příklad seznamu členů růžencového arcibratrstva v Benešově z roku 1774.¹⁰ Jediným limitujícím faktorem může být záměna s osobami se shodným příjmením a podobným křestním jménem, která je v literatuře této doby poměrně častá.¹¹

Řada pramenů byla zpřístupněna ve známých edicích. Tak byly vydány řádové katalogy chované v generálním archivu piaristů v Římě. Zasloužil se o to především německý historik matematiky Karl A. F. Fischer z Mnichova.¹² Ačkoliv toto dílo není zcela bez chyb a ani jeho editorské metody nejsou na zcela odpovídající úrovni, je tuto práci při vši kritice možné využívat jako pomůcku při přípravě dalších edic i encyklopedií v editorské práci. V současné době dochází rovněž k digitalizaci některých pramenů.¹³

- 6 SOA v Praze – SOKa Benešov, Gymnázium Benešov, Annales domus Beneschoviensis II. 1733–1763, III. 1763–1825 (dále ADB II, ADB III.).
- 7 Národní archiv (NA), Řád piaristů, kolej piaristů Kroměříž, Životopisy zemřelých členů řádu (Liber suffragiorum), 1768–1869, č. kn. 328, záznam č. 62.
- 8 NA, Řád piaristů, provincie, Seznam členů řádu (Liber provinciae Germaniae pro familiis inscribendis) 1724–1779, č. kn. 27; do r. 1748 se týkala kniha též rakouských kolejí, pak již jen kolejí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku; Tamtéž, Seznam členů řádu (Catalogus religiosorum scholarum piarum provinciae Bohemiae) 1631–1940, č. kn. 28; SOA Zámorsk, Gymnasium Litomyšl I., Katalog piaristů 1606–1832 (Catalogus exhibens omnes Scholarum Piarum provinciae Bohemiae religiosos ...), autor P. Zacharias Parma a S. Joanne, č. kn. 107. V některých případech se mohlo jednat i přímo o Schallerův podpis, viz údaje u jednotlivých míst působení dále.
- 9 SOA v Praze – SOKa Benešov, Gymnázium Benešov, Annales domus Beneschoviensis III.; NA, Řád piaristů, kolej Praha, Pamětní kniha (Annales domus Pragensis), 1753–1827, č. kn. 137, s. 539. Srovnej Bartůšek, Václav: *Benešovské gymnázium v prvním období své existence*. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 43, 2003, s. 37–116; týž: *Obraz barokní inteligence v kronice benešovských piaristů*. Středočeský sborník historický (dále SSH) 39, 2013, s. 5–37.
- 10 SOA v Praze – SOKa Benešov, Gymnázium Benešov, Annales domus Beneschoviensis III., seznam je podlepen plátnem a uložen pod deskami knihy na volném listě. Růžencové bratrstvo pro piaristickou kolej a okolí vzniklo v roce 1717. Bratrstvo pro studenty zde bylo založeno v roce 1744.
- 11 K ní pravděpodobně došlo u německé encyklopedie *Meyers Lexikon*. Viz dále. Srov. též von Wurzbach Constantin: *Biographisches Lexikon* 29, Wien 1875, s. 96–98, kde se vyskytují i jiné osoby, nejen Jaroslav Schaller; ale podobně jako v *Meyers Lexikon*, který Jaroslava Schallera pravděpodobně vůbec neuvádí, ačkoliv osob s příjmením Schaller je v něm několik.
- 12 Fischer, Karl A. F.: *Verzeichnis der Piaristen der deutschen und böhmischen Ordenprovinz. Catalogus generalis provinciae germanicae et bohemiae ordinis scholarum Piarum*. München 1985.
- 13 I Schallerovo dílo je částečně přístupno online viz např. https://de.wikipedia.org/wiki/Jaroslaus_Schaller, citováno 4. 1. 2021. Ke hledání digitalizovaných děl je možné přistoupit také přes souborný katalog Národní knihovny ČR.

Literatura

Život i dílo Jaroslava Schallera připomíná rovněž literatura, která se začala objevovat již za jeho života. Jedním z prvních autorů v tomto směru byl maďarský piarista Alexius Horányi.¹⁴ V době, kdy bylo vydáno jeho biografické dílo, v něm ještě údaje o smrti Jaroslava Schallera nebyly.¹⁵ Pod Schallerovým vlivem vznikla rovněž práce žáka piaristického gymnázia v Ostrově a pozdějšího cenzora z hebrejštiny, klementinského bibliotékaře Karla Fischera; ta však zůstala pouze v rukopise.¹⁶ V pozdějších literárních dokumentech jsou připomínky Schallera a jeho díla spíše sporadické, a to víceméně až do současnosti. Někteří autoři se systematictěji věnovali jeho topografickému dílu a zejména jeho významu pro bádání v jednotlivých regionech. Schallerově osobnosti se již dříve věnovali František Roubík a Jiří Špét.¹⁷ Někteří se pokusili i o edici alespoň částí z topografických děl Jaroslava Schallera, většinou pro výukové a studijní účely. Jako příklad lze uvést soubor bakalářských prací, který vznikl pod vedením Milana Svobody na Technické univerzitě v Liberci ze 4. dílu Schallerovy topografie (*Bunzlauer Kreis*).¹⁸ Nejsystematičtěji se zatím Schallerovu dílu věnoval moravský historik a čestný člen piaristického řádu Josef Svátek.¹⁹ František Kutnar a Jindřich Marek svým dílem *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* nejlépe zhodnotili Schallerovy historické i další vědecké práce.²⁰ Ve svých pracích ho hojně připomínají také Metoděj Zemek, Jan Bombera a Aleš Filip.²¹ Sám Bombera se věnoval Schallerově výchovatelské činnosti i jeho pobytu u hrabat Nosticů.²² Vztah Jaroslava Schallera k Františku Martinu Pelclovi, univerzitnímu profesoru historie, Schallerovu staršímu kolegovi i životnímu vzoru, řešil vyčerpávajícím způsobem Josef Johanides.²³ Krátké shrnutí Schallerova života i jeho vztahu k regionu přinesl Václav

14 O něm viz např. *Diccionario enciclopédico escolapio* II. Biografías de escolapios. Luis María Bandérez Rey – Claudio Vilà Palà (eds.). Salamanca 1983, (dále DENES II.), s. 290–291; Léh, István: *Catalogus religiosorum provinciae Hungariae Ordinis scholarum Piarum 1666–1997*. Red. Koltai András, Budapest 1998, s. 156.

15 Horányi, Alexius: *Scriptores Scholarum Piarum liberaliumque artium magistri* II., Budae 1809, s. 634–643.

16 Fischer, Karl: *Beiträge zu einem Verzeichniß berühmter Männer und Schriftsteller aus der Eherwördigen und Orden der frommen Schulen aus mehrere Werken in jeweiligen Nebenstunden gesammelt und Verfasst*, rukopis z roku 1834. Národní knihovna, Sign. XVIC 28.

17 Roubík, František: *Přehled vývoje vlastivědného popisu Čech*. Praha 1940; Špét, Jiří: *Příspěvky k životopisu Jaroslava Schallera*. Časopis Společnosti přátel starožitností LXIV, 1956, s. 214–218.

18 Svoboda, Milan a kol: *Jaroslav Schaller Topographie des Koenigreichs Boehmen, Bunzlauer Kreis, 4. Theil, Prag – Wien 1790*. Výzkumná zpráva. Liberec 2010. Dostupné z: <https://dspace.tul.cz/handle/15240/22499>, citováno 4. 1. 2021.

19 Svátek, Josef: *Schallerovy životopisy vědeckých pracovníků a Benešov*. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 9, 1968, 156–164.

20 Kutnar, František – Marek, Jindřich: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha 1997, s. 159–171.

21 Zemek, Metoděj – Bombera, Jan – Filip, Aleš: *Piaristé v Čechách na Moravě a ve Slezsku 1631–1950*. Prievidza 1992.

22 Bombera, Jan: *Piaristé jako učitelé a vychovatelé ve službách šlechty*. Jižní Morava 31, 1995, 25–42.

23 Johanides, Josef: *František Martin Pelcl*. Praha 1981, informace podle rejstříku na s. 427.

Bartůšek.²⁴ V regionální literatuře se připomíná také činnost Schallerových nejbližších příbuzných, zejména hospodářského správce na zámku Konopišti Jana Josefa Schallera, který nechal 18. července 1775 strážet do vzbouřených sedláků.²⁵ Epizodicky připomínal Schallera také kulturní historik Josef Haubelt především ve své syntéze věnované českému osvícenství.²⁶ Schallera jako topografa připomínají také Aleš Zářícký a Michaela Závodná.²⁷ Ze zahraničních autorů ho uvádí ve svém výčtu již zmíněný Karl A. F. Fischer.²⁸

Životopisná literatura měla mnohdy encyklopedický charakter, což lze vidět např. na díle již uvedeného A. Horányie.²⁹ Schaller byl zastoupen i v dalších rakouských biografických encyklopediích, zejména v biografickém slovníku Constantina Wurzbacha.³⁰ V 19. století se uvádí Schaller také v českých encyklopediích jako např. Riegrův slovník naučný³¹, Ottův slovník naučný,³² ale i v pozdějších slovnících, kde se spíše jednalo o hesla ve formě drobné připomínky.³³ Více se o Schallerovi dočteme i v odborněji zaměřených encyklopediích, jako např. v Lexikonu české literatury.³⁴ Autorka hesla zde Schallerovo dílo i osobnost řadí do kontextu vývoje osvětských dějin a přináší zajímavý pohled i na starší literaturu věnující se jeho osobě.

Z nejnovější literatury je třeba připomenout sborník *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*,³⁵ který byl rovněž jakýmsi úvodem ediční řady díla moravského historika Johanna Petra Cerroniho *Scriptores Regni Bohemiae*.³⁶ Zde jsou nastíněny vztahy Jaroslava Schallera k dalším učencům jeho doby, podobně jako v díle J. Johanidese k Pelclovi. O vztahu Schallera k Pelclovi se také krátce zmínil i historik Jakub Zouhar, který zachytil hlavně Schallerův vztah k jezuitskému a později stavovskému historiku

24 Bartůšek, Václav: *Piarista, který nebyl jenom topografem*. In: Ročenka Gymnázia Benešov za školní rok 2008/2009, s. 29 a 30; též: *Obraz barokní inteligence v kronice benešovských piaristů*. Středočeský sborník historický 39, 2013, 5–37.

25 Vlasák, Antonín Norbert: *Bibliotheka místních dějepiscův. III. Okres Benešovský*. Praha 1874, s. 43; Tywoniak, Jiří: *Konopišská rebelie roku 1775*. Benešov 1985², zvl. s. 11, 12 a 34.

26 Haubelt, Josef: *České osvícenství*. Praha 2004, s. 408, 427.

27 Zářícký, Aleš – Závodná, Michaela: *Topografové zlaté éry historické topografie v českých zemích*. In: Historik a literát v provincii. Ostrava 2015, s. 76–85.

28 Fischer, K. A. F.: *Verzeichnis der Piaristen*, s. 111, 112.

29 Viz pozn. 15.

30 Viz pozn. 11.

31 Rieger, František Ladislav: *Slovník naučný*. Díl 8. S–Szytler. Praha 1870, s. 299–300.

32 *Ottův slovník naučný*. Díl 22. Rozkošný–Schloppe. Praha 1904, s. 950.

33 Např. *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*. Diderot: Praha 1999, s. 111.

34 *Lexikon české literatury, osobnosti, díla, instituce*. Díl 4/I S–T. Praha 2008, s. 100–101. Autorka textu lk = Lenka Kusáková.

35 *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*. Förster, Josef – Podavka, Ondřej – Svatoš, Martin (reds.). Praha 2015. Srovnej též recenzi Bartůšek, Václav: *Významné dílo k dějinám barokní historiografie*. *Paginae historiae* 26/1, 2018, s. 367–369.

36 Cerroni, Johann Petr: *Scriptores regni Bohemiae*. Tomus I.: A, B. *Spisovatelé království českého*. Díl I.: A, B. Reds. Jiří Matl, Ondřej Podavka, Martin Svatoš, Praha 2016. V řadě ještě vyšlo: *Scriptores regni Bohemiae*. Tomus III.: E–F. *Spisovatelé království českého*. Díl III.: E–F. Reds. Ondřej Podavka, Martin Svatoš, Praha 2017.

Františku Pubičkovi, kterého si Schaller na rozdíl od jiných tehdejších vzdělců ještě poměrně cenil.³⁷

Jedním z posledních děl mapujících danou tematiku je encyklopedie řádových historiografů a historiků různých řádů. Mezi nejvýznamnějšími historiky piaristického řádu byl uveden i Jaroslav Schaller.³⁸

Z poměrně nové zahraniční literatury je nutno ještě připomenout univerzální obsáhlou piaristickou bibliografii maďarského piaristického historika a archiváře z Budapešti Andráse Koltaie.³⁹ Ten připomíná obě nejdůležitější Schallerova díla věnovaná piaristickému řádu z let 1799 a 1805,⁴⁰ tak jak následovala u autora v jejich chronologickém pořadí, a uvádí i práci moravského historika Josefa Svátka o Schallerových životopisech piaristů.⁴¹

Mládí

O narození Josefa Schallera podává svědectví zápis ve farní matrice z farnosti v Benešově.⁴² Z něj se dozvíme, že otcem dítěte, které pokřtil benešovský farář, byl konopištský důchodník Jan Jiří Schaller a matkou jeho žena Marie Anna. Oba rodiče byli ze svobodného stavu. Tehdy nejspíše přebývali na zámku Konopiště.⁴³ Dá se předpokládat, že Josefův otec vzhledem ke svému postavení vrchnostenského úředníka plánoval nejspíše zvolit pro syna podobnou životní dráhu, jako měl i on sám, a dát mu vzdělání, jaké bylo v těchto kruzích obvyklé. Většina chlapců se stávala žáky tříd piaristických (někdy i premonstrátských) elementárních škol, pokud se v místě jejich narození nenacházela dobrá farní škola.⁴⁴ To byl patrně i případ malého Josefa, ačkoliv o tom nemáme přímé doklady.⁴⁵ Nelze však vy-

37 Zouhar, Jakub: *František Pubička S. I. (1722–1807). Barokní historik ve století rozumu*. Červený kostelec 2014, s. 182.

38 Bobková-Valentová, Kateřina – Kašpárková, Jarmila a kol.: *Historiam scribere II. Řádová historiografie raného novověku*. Biografický slovník. Praha–Olomouc 2018. Rozsáhlá Bio-bibliografická databáze řeholníků byla budována v rámci grantového projektu Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích (GA ČR, 14-05167S), jehož cílem byla především evidence, klasifikace a analýza historiografických a narativních pramenů řádové provenience.

39 Koltai, András: *Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába*. Budapest 2007.

40 Tamtéž v oddíle 2.2.2. na s. 60 připomíná *Kurze Lebensbeschreibungen...*, v oddíle 2.2.3. na s. 64 připomíná v oddílu věnovaném řádovým konstitucím knihu *Gedanken über die Ordenverfassen...*

41 Tamtéž v oddíle 6.2.3. připomíná Svátkův článek Svátek, J.: *Schallerovy životopisy*.

42 Viz pozn. 4, podle rejstříku matriky se žádné jiné dítě s příjmením Schaller nenarodilo. V této a následující kapitole používáme pro klerika, který později přijal řádové jméno Jaroslav, jeho civilní křestní jméno Josef.

43 Nelze vyloučit ani možnost přebývání rodiny Schallerů v Benešově, jak uvádí Rieger, F. L.: *Slovník naučný*. Díl 8, s. 299–300.

44 Z piaristického prostředí se dá o takové praxi usuzovat např. u pozdějšího piaristického provinciála P. Jeremiáše Soudného a Matre Dolorosa nebo u významného rychnovského piaristy P. Eustachia Furbina. Premonstráti svěřovali žáky určené na přípravu k vyššímu vzdělání vybranému učiteli ve svém klášteře, než začali navštěvovat gymnázium. Pro oblast Podblanicka šlo hlavně o premonstrátský klášter v Praze na Strahově nebo v Želivě. Srov. Bartůšek Václav: *Osmý div světa. Fenomén gymnázia v Rychnově nad Kněžnou od založení do reformy Marie Terezie s přesahy na začátek 19. století*. Ústí nad Orlicí 2014.

45 Matriky piaristických škol se podle řádových nařízení měly vést pro veškeré piaristické školy, tedy nejen

loučit ani jiné možnosti. Například, že jej a další chlapce mohl občas přiučovat některý z piaristů, který tehdy na zámek příležitostně docházel sloužit bohoslužby,⁴⁶ nebo že se o vzdělání chlapce alespoň částečně starali také rodiče. Matka mohla vést dítě ke zbožnosti a literárně-kulturním dovednostem, otec k tomu mohl přidat mnohé ekonomické, přírodovědné i technické poznatky, pokud bral syna na procházky po panství. To bývalo v rodinách tohoto sociálního postavení dobrým zvykem.⁴⁷ O některých Schallerových příbuzných je možné se dozvědět z dalších pramenů.⁴⁸

Studium na piaristickém gymnáziu v Benešově

Schallerovo studium na piaristickém gymnáziu v Benešově dokládají dva prameny. Starší je periocha (program) piaristické divadelní hry *Innocentia pressa sed non oppressa*.⁴⁹ Hra byla sehrána v piaristické koleji v Benešově žáky parvy a principe (1. a 2. třída gymnázia) dne 26. června 1749. Periocha obsahuje seznam účinkujících a Josef Schaller je v ní uveden v hlavní roli starosty Severa. Je tedy patrné, že jeho učitel mu již tehdy důvěřoval.

Druhým pramenem je zhruba o rok mladší *Liber calculorum* založená pro piaristické gymnázium v Benešově v roce 1750 na základě vládních nařízení a vedená podle pokynů, které platily pro všechna tehdejší gymnázia. Měla zde být zaznamenána jednotná klasifikace i slovní hodnocení gymnaziálních studentů.⁵⁰ Ve výkazech studentů, které se pro Benešov dochovaly až od roku 1751 nalezneme zápisy o Schallerovi z let 1751–1753. Prospíval vždy výborně, což se označovalo velkým písmenem A.

V posledním ročníku gymnázia (6. třída – rétorika) byl jeho učitelem piaristický hudební skladatel, rodák z východočeské Solnice, P. Šimon Václav Kalous a S. Bartholomaeo,⁵¹ který v něm probudil celoživotní a hlubokou lásku k hudbě a prohloubil vztah

pro gymnázia, ale i pro základní školy. Měly obsahovat údaje o rodišti (bydlišti) žáka, věku, případně jiné poznámky.

46 Srov. NA, Řád piaristů, provincie Seznam členů řádu (*Liber provinciae Germaniae pro familiis inscribendis*) 1724–1779, č. kn. 27, do roku 1748 se týkala kniha též rakouských kolejí, pak již jen kolejí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Srovnej též Bombera, J.: *Piaristé jako vychovatelé*, působení u hrabat z Vrtby však výslovně neuvádí.

47 Purkyně, Jan Evangelista: *Sebrané spisy*. Sv. 13. Autobiografické stati. Bibliographia. Vladislav Kruta – Vladimír Zapletal (red.). Praha 1985, s. 17, 31, 89–90.

48 SOA v Praze – SOKA Benešov, Gymnázium Benešov, *Liber calculorum Gymnasii Beneschoviensis* je uvádí v letech 1774–1778. Podobně jako v jiných případech nelze u Schallerů vyloučit možnost studia na gymnáziích nebo jiných vzdělávacích ústavech např. v Praze, případně i jinde. Průzkum v tomto směru zatím nebyl prováděn.

49 Zemský archiv v Opavě – SOKA Přerov, Sbírka archiválií Piaristé Lipník nad Bečvou, Periochy a rukopisy divadelních her z doby baroka, Benešov, periocha divadelní hry *Innocentia pressa, sed non oppressa*. Srov. Bombera, Jan: *Periochy a rukopisy divadelních her z doby baroka v archivním depositu v Lipníku nad Bečvou*. Strojopis uložen v Kabinetu pro studium českého divadla v Ústavu pro českou literaturu AV ČR v Praze. Olomouc 1970, nefol. 42 s., jako datum konání uvádí mylně 25. 6. 1749.

50 SOA v Praze – SOKA Benešov, Gymnázium Benešov, *Liber calculorum Gymnasii Beneschoviensis* platila pro piaristické gymnázium v Benešově, obdobné prameny jsou zachovány i z jiných, hlavně piaristických škol.

51 Srov. Bartůšek, Václav: *Výročí 300 let od narození hudebního skladatele Václava Simona Kalouse pohledem dobových pramenů i vlastních žáků*. Orlické hory a Podorlicko 21, 2015, č. 1, s. 61–82.

k piaristickému řádu. Z tohoto období je známo i několik dalších Schallerových spolužáků, kteří rovněž později studovali nebo skládali zkoušky na vysokých školách, případně se stali knězi, což svědčilo o vysoké úrovni celé této poměrně malé třídy.⁵² Touhu stát se piaristou v něm vzbudili možná již jeho řádoví učitelští předchůdci.

Působení v piaristickém řádu

Podle zápisů ze seznamu noviců piaristické koleje v Lipníku nad Bečvou i seznamu členů piaristického řádu vstoupil Schaller do řádu zbožných piaristických škol Matky Boží dne 1. listopadu 1753 v řádovém noviciátu v Lipníku nad Bečvou. Při řeholních slibech přijal Josef Schaller řádové jméno Jaroslav. Následujícího roku odešel do pomocného noviciátu při poutní koleji ve Staré Vodě u Libavé, kde se stal členem piaristického řádu, což stvrdil řeholním slibem dne 11. září 1755 v Lipníku.⁵³ Posléze procházel různými učitelskými místy, kde si doplnil další vzdělání podle vypsání kurzů pro řeholní kleriky piaristického řádu. Po absolvování většiny z nich byl vysvěcen na kněze. Postupně vyučoval na několika středních řádových školách.

Jeho prvním působištěm byla ve školním roce 1755/6 první třída (legenda) elementární školy v Kroměříži. Zde se věnoval také hudbě a vedl 2. oratoř pro nejmenší žáky. V Kroměříži zůstal i v následujícím školním roce. Tehdy zde začal studovat filozofii u P. Constantina Todla a S. Fortunato. Ve školním roce 1757/8 odešel do Benešova učit první dva ročníky gymnázia. Zde byl také varhaníkem a vyučoval hudbu. Ve školním roce 1758/9 odešel do koleje v Litomyšli, kde byl pomocníkem učitele skribendy (2. třída elementární školy) a studoval teologii u významného piaristy P. Gilberta Burgrafa a S. Leopolda.⁵⁴ Teologii studoval ještě i v následujícím školním roce u P. Alexandra Julische a Matre Dolorosa. Tehdy byl rovněž pomocníkem učitele skribendy a vedl 3. oratoř určenou rovněž nejmladším žákům. Ve školním roce 1760/1 pak odtud odešel do Mikulova, který byl sídlem provincie. Zde se přednášelo kanonické právo, které Schaller poslouchal u profesora P. Osvalda Haubta a S. Brunone. V mikulovské piaristické koleji zastával ještě funkci sakristiána.

V následujícím školním roce 1761/2 přišel Jaroslav Schaller do piaristické koleje v Praze, kde vyučoval ve skribendě, v následujícím školním roce se věnoval výuce v počáteční třídě gymnázia, kterou zde mohli piaristé provozovat. Téže činnosti se věnoval i ve školním roce 1763/4, kdy byl současně rozhodčím sporů mezi studenty. V Praze byl rovněž dne 24. ledna 1762 vysvěcen na kněze. Za svého pobytu zde navázal mnoho významných kontaktů, které se mu později mohly hodit a pravděpodobně je i využil (např. u hrabat

52 Tamtéž, s. 69–70. Jan Verfl se stal světským knězem, František Střelský z Mnichovic se stal piaristou P. Alphonsem a S. Joanne Baptista a Václav Špacier z Ledče se stal později lékárníkem.

53 NA, Řád piaristů, provincie, kolej Lipník, Čtvrtletní záznamy o prospěchu noviců (*Visitationes quadrimestrae novitiorum*) 1696–1854, č. kn. 345, zvl. fol. 150; NA, Řád piaristů, provincie, Seznam členů řádu (*Catalogus religiosorum scholarum piarum provinciae Bohemiae*) 1631–1940, č. kn. 28.

54 Srov. Bartůšek. Václav: *Piarista – provinciál P. Gilbertus a S. Leopoldo (*18. 8. 1720 Budeničky u Slaného, †24. 12. 1778 Litomyšl)*. *Paginae historiae: Sborník Národního archivu* 22, 2014, č. 2, s. 256–266.

Nosticů). Jediným větším problémem byla možná Schallerova pedagogická praxe, protože neprošel v rámci vyučování všemi třídami piaristických škol. Kvůli tomu zřejmě odešel ve školním roce 1764/5 do Kosmonos, kde ve zdejší koleji vyučoval na gymnáziu v jeho prostředních třídách, v syntaxi a gramatice, tedy třetí a čtvrté třídě. Toto působení bylo na delší dobu jeho poslední veřejnou učitelskou činností.

Po návratu z kosmonoské koleje zřejmě využil svých dřívějších kontaktů a nastoupil jako vychovatel u hrabat Nosticů. Mezitím po krátké válečné epizodě pruského obléhání Prahy změnila pražská piaristická kolej své sídlo. Piaristé se usídlili na Novém Městě v ulicích Na Příkopě a Panské. Od konce roku 1764 stanul v čele koleje také nový rektor, kterým se stal P. Gelasius Dobner a S. Catharina, známý hlavně z pozdější doby jako historik a historiograf a zakladatel českého kritického dějepiscetví. U Nosticů Schaller nejdříve působil mezi lety 1766–1771, kdy se věnoval výchově nejstaršího syna hraběte Františka Antonína Nostice-Rienecka (Františka Josefa). V prvním období své činnosti u Nosticů zastával svůj úkol preceptora zřejmě sám. Po svém návratu z Moravy a Slezska od podzimu roku 1773 vychovával a vyučoval zřejmě další čtyři děti hraběte Františka Antonína Nostice-Rienecka, avšak jako člen kolektivu hraběcích vychovatelů. V roce 1769 přibyla do Nostického paláce na Malé Straně posila, významný vědec, historik František Martin Pelcl, který měl být navíc také knihovníkem a archivářem.

Morava, Slezsko, hudba a hebrejšтина

P. Jaroslaus a S. Josepho postrádal zkušenost s výukou v nejvyšších třídách vyššího gymnázia – v rétorice a poetice (6. a 5. třída). Tento problém s nedostatkem pedagogické praxe nejspíše vyřešil ve školních letech 1771/2 a 1772/3, a to se svolením hraběte Nostice i provinciála piaristického řádu. Sám Schaller zřejmě cítil nutnost tohoto kroku, k němuž se odhodlal po dovršení svých 33 let věku. Dá se usuzovat, že se jednalo o jeho svobodné rozhodnutí, za kterým pravděpodobně nestály neshody s hrabětem Nosticem-Rieneckem.⁵⁵ Neúplná pedagogická praxe byla totiž zřejmě chápána jako určitý nedostatek každého člena piaristického řádu, který pomýšlel na nějakou vyšší funkci v řádu, a funkce preceptora již mezi ně svým způsobem náležela.

Ve školním roce 1771/2 vyučoval Schaller v Mikulově na piaristickém gymnáziu v rétorice a poetice. Stopy jeho vyučování můžeme sledovat v knize kalkulů piaristického gymnázia v Mikulově.⁵⁶ V rétorice vyučoval celkem 19 studentů, v poetice jich měl celkem 22. Protože zápisy byly rozděleny podle prospěchových tříd, můžeme se dozvědět i to, jak profesor Schaller klasifikoval. Kromě známek psal také slovní hodnocení skupinek studentů nebo jednotlivců. Ukázalo se, že v rétorice byl při hodnocení velmi shovívavým pedagogem, protože 18 studentů zařadil do první skupiny s výborným prospěchem, pouze jednoho do skupiny druhé. Daleko otevřeněji se projevil při hodnocení studentů poetiky.

⁵⁵ *Lexikon české literatury* 4, s. 100–101.

⁵⁶ Moravský zemský archiv – SOKA Břeclav se sídlem v Mikulově, Dívčí škola v Mikulově, Liber calculorum 1754–1810, nefol. Zápis u tříd rétoriky a poetiky z roků 1772 a 1773. Srovnej Bartůšek, Václav: *Výuka mikulovských piaristů v letech 1745–1778 (do školských reforem Marie Terezie)*. Jižní Morava 54, 2018, s. 78–107.

Ve skupině s nejlepším prospěchem jich bylo 5, v další prospěchové skupině jich bylo 10 a v nejhůře prospívající skupině 7. U těchto studentů nedoporučuje postup a líčí jejich velké neznalosti latiny. Mezi studenty si asi našel i oblíbence, který se později stal též piaristou historikem. Jednalo se o strážnického studenta Františka Parmu (1757–1821), který sestavil velmi známý a později dosti často využívaný katalog členů piaristického řádu v českých zemích.⁵⁷

V následujícím školním roce 1772/3 mimo Prahu ještě zůstal. Byl prefektem (ředitelem) hudebního semináře v Bílé Vodě ve Slezsku. Kromě toho zastával ještě funkci zkoušejícího studentů filozofie a matematiky a další drobné povinnosti. Vedení hudebního semináře bylo poměrně náročné, byť zřejmě zajímavé. Samotný seminář byl určen pro šest fundatistů, kteří zajišťovali hudební doprovod při bohoslužbách. Filozofii a matematiku v koleji vyučoval tehdy profesor P. Romualdus Sies a S. Clara. Hudební seminář i výuka filozofie v Bílé Vodě stály za Schallerova epizodického působení ještě před svým zenitem. Přes tuto kolej byli spojeni piaristé i s významným skladatelem, hospodářským správcem na Jánském Vrchu Karlem Dittersem z Dittersdorfu, jehož syn u nich studoval.⁵⁸ Kromě hudby se zde Schaller nadále zabýval i studiem hebrejštiny, kterou později využíval při spolupráci s vrchním cenzorem hebrejských knih Carlem Fischerem. Tak se Schaller, podobně jako další piaristé, např. Adolf Groll, seznámil s hebrejskou vzdělaností. U Schallera šlo vlastně konkrétně o židovské osvícenství.⁵⁹

Schaller topograf a historiograf

Po návratu z Moravy a Slezska do Prahy, tentokrát již s úplnou praxí piaristického řádového pedagoga, začal Schaller znovu působit ve službách hrabat Nosticů-Rienecků a bydlel v jejich paláci na Malé Straně, prý na jejich žádost. Charakter jeho působení u Nosticů se asi poněkud proměnil. Od roku 1776 přibyl do družiny vědců soustředěných kolem hraběte Františka Antonína Nostice-Rienecka další člen, Josef Dobrovský. Tak se v hraběcích službách setkala trojice učenců (Schaller, Pelcl, Dobrovský), která byla schopna řešit mnohé úkoly na úrovni tehdejší evropské vědy. Přibyla rovněž i klientela, která využívala jejich služby, na výchovu čekaly totiž další děti. Učenci pracovali rovněž na uspořádání hraběcí knihovny, archivu, případně i dalších sbírek. Rozvíjeli rovněž vlastní vědeckou činnost. Organizace a kooperace této vědecké práce ležela především na Františku Martinu Pelclovi. V okruhu hraběte Nostice-Rienecka se poměrně často objevoval i další pia-

57 SOA Zámorsk – SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Gymnasium v Litomyšli část I., do roku 1873. Katalog piaristů 1776–1832, autor Zacharias Parma a S. Joanne Baptista, č. kn. 625. Srovnej Bobková-Valentová, K. – Kašpárková, J. a kol.: *Historiam scribere II*, s. 742.

58 Foltýn, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 137–140. Heslo Bílá Voda zpracovali TS (=Tomáš Sedoník), AF (=Aleš Filip), ER (=Eva Rudolfová), DF (=Dušan Foltýn).

59 Cermanová, Iveta: *Na rozhraní křesťanského a židovského světa. Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757–1844)*. Praha 2007; též: *Židovské osvícenství v českých zemích*. In: Habsburkové, vznikání občanské společnosti. Ed. I. Cerman. Praha 2016, s. 125–141.

rista Gelasius Dobner.⁶⁰ Schaller se zřejmě zpočátku seznamoval s nosticovskou vědeckou družinou i chodem dvora a paláce, ve kterém stejně jako všichni jeho kolegové přebýval.

Tak postupně začalo vznikat jeho významné dílo, které můžeme rozdělit do tří hlavních oblastí – topografie Čech, topografie Prahy a dějiny a působení piaristického řádu. Ve svém díle Schaller zužitkoval svou zálibu v geografii a historii. Platí to především o souboru 16 knih *Topographie des Königreiches Böhmen* (každá pro jeden tehdejší kraj), který je i jeho nejvýznamnějším dílem.⁶¹ Je věnován historické topografii Čech a ve své době se setkal s pozitivním ohlasem. K souboru náležel ještě knižní rejstřík v 17. díle. V 11. díle (Chrudimský kraj) se při líčení dějin piaristické koleje v Litomyšli věnoval též životu a dílu významných piaristů, kteří v českých zemích působili.

Zpracování topografických přehledů Čech vyžadovalo od Schallera jako od autora plné tvůrčí nasazení i zapojení veškerého jeho vědeckého potenciálu. Od vlastního archivního bádání, logického úsudku až po získávání informací od venkovských farářů a jejich statistické zpracování a vyhodnocování, což se vždy nemuselo obejít bez chyb. Zprávy o nich lze najít i v některých nepříliš rozsáhlých materiálech, které byly uchovávané v piaristické koleji v Praze.⁶² Poznámky zatím nebyly prozkoumány, ani podrobněji zhodnoceny. Je pochopitelné, že se k Schallerově dílu vyjadřoval již zmíněný úzký kroužek jeho kolegů z Nosticovského paláce a také Gelasius Dobner, případně zpočátku i P. Mikuláš Adauct Voigt, pokud do Prahy někdy přijel.⁶³ Odhlédneme-li od jejich osobních rivalit i významové posloupnosti ve vývoji českého osvěcenství a také hodnocení kladů Schallerova topografického díla, lze říci, že se shodli na některých základních rysech kritiky jeho díla. Vytýkali mu především nekritickou práci s prameny i to, že si odjinud získané informace, i když měl přitom podporu církevních institucí i státních guberniálních úřadů, nedostatečně ověřoval a nekriticky je přebíral.⁶⁴ Zajímavou připomínku vznesl ještě ve své době František Martin Pelcl, a to zda by nebylo vhodné zmínit významné členy piaristického řádu. Ta se však do jisté míry týkala celkové vlastivědné činnosti Schallera a Pelcl ji navrhoval i ostatním kolegům. Jediným ohlasem byl však pouze zmíněný exkurz Jaroslava Schallera v díle o Chrudimském kraji, který však stál pouze na počátku jeho vědeckých zájmů, které se v budoucnu rozvinuly a orientovaly zejména na dějiny i současnost piaristického řádu.⁶⁵

60 Bobková-Valentová, K. – Kašpárková, J. a kol.: *Historiam scribere II*, s. 742; DENES II., s. 199.

61 Schaller, Jaroslav: *Topographie des Königreiches Böhmen*. 16 Bd. Prag – Wien 1785–1791.

62 NA, Řád piaristů, kolej Praha, Poznámky o nesprávnostech Schallerovy Topografie, dříve rkp. 374, b. d. č. kart. 63.

63 Bobková-Valentová, K. – Kašpárková, J. a kol.: *Historiam scribere II*, s. 82–83; DENES II., s. 575. Voigt žil v letech 1733–1787.

64 Otázku pramenů Schallerových prací tematizoval na semináři *Jaroslav Schaller a historická topografie* Michal Řezníček, srovnej jeho studii *K otázce skutečného využití dotazníků pro text Schallerovy topografie* v tomto monotematickém čísle. K semináři blíže Bartůšek, Václav: *Seminář k výročí Jaroslava Schallera na Konopišti v roce 2018*. Orlické hory a Podorlicko 26/2019, s. 141.

65 Srov. Schaller, J.: *Topographie* 12. Zde bude ještě třeba v budoucnu provést podrobný výzkum a zhodnocení celého tohoto díla.

Druhé stěžejní dílo je věnováno historickému místopisu města Prahy, a proto je rozděleno na oddíly podle tehdejších čtyř hlavních čtvrtí.⁶⁶ První díl věnovaný Hradčanům byl vydán v roce 1794 u knihkupce Františka Geržabka v Praze, vydavatele i všech ostatních pokračování. Druhý díl z roku 1795 popisoval Malou Stranu, třetí díl se věnoval popisu pražského Starého Města a byl vydán roku 1796. Poslední čtvrtý díl byl věnován Novému Městu pražskému a přilehlému areálu Vyšehradu a vyšel v roce 1797. Pro velký ohlas všech vydaných dílů vyšel jeho souhrn a stručný popis všech čtvrtí v jednom svazku v roce 1798.⁶⁷

Jde o první přesný místopis, zaznamenávající pražské domy podle starých popisných čísel (k přečíslování došlo počátkem 19. století) a hodnotící jejich významné majitele včetně jejich knihoven a uměleckých či přírodovědných sbírek. Knihu doprovází několik ilustrací (mědirytin) a čerpali z ní pozdější pragensisté.⁶⁸ Schaller i sem zařadil, zejména ve čtvrtém díle (Nové Město pražské), pasáže o významných členech piaristického řádu, kteří působili v pražské piaristické koleji. I dnešní historikové kladně hodnotí možnosti využití Schallerova popisu hlavního a residenčního města Prahy.⁶⁹

Podobné pozitivní zkušenosti zaznamenal také autor této stati při hledání informací k mládí Josefa Václava Radeckého z Radče v Praze.⁷⁰ Schaller popisuje místa, kde Radecký pobýval jako dítě, ve své poměrně podrobné topografii města Prahy v jejím třetím dílu.⁷¹ Schallerovy informace potvrzují vše, co zde bylo předtím již řečeno. Dokreslují ještě více atmosféru tehdejší prestižní Jindřišské čtvrti, která bývala poněkud jiná, než bychom si ji dnes představovali. Čtvrť byla proložena zahradami šlechticů, bylo zde více církevních institucí i staveb, institucí spjatých i s tehdejším vzděláním a vědou. Dosud byla např. velmi živá tradice zdejší botanické zahrady, působily zde různé zdravotnické instituce poskytující praktické znalosti mladým lékařům.⁷² Schaller připomíná atraktivnost této čtvrti pro milovníky vědy, protože někteří šlechtici rádi předváděli vzdělanější veřejnosti své sbírky nebo knihovny, jako např. hrabě Jindřich Černín, který zde měl rozsáhlé fyzikální sbírky.

Školám se Schaller v této čtvrti až na jednu výjimku téměř nevěnoval. Za jediné vhodné a dobré v Jindřišské čtvrti považoval školy piaristické – hlavní školu i gymnázium a areál

66 Schaller, Jaroslav: *Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag*. 4 Bd. Praha 1794–1797.

67 Schaller, Jaroslav: *Kurzgefasste Beschreibung von Prag*. Praha 1798.

68 Zejména Antonín Novotný, srov. např. Novotný, Antonín: *Praha v květu baroka: 1700–1718*. Praha 1949; týž: *O Praze mládí F. L. Věka*. Praha 1940; týž: *Naposledy o Praze F. L. Věka*. Praha 1948 a řada dalších titulů.

69 Stručně o tom v souvislosti se zkušenostmi s 2. dílem spisu pohovořila na semináři o Jaroslavu Schallerovi ve svém příspěvku prof. Eva Semotamová z Historického ústavu AV ČR. Srovnej její příspěvek v tomto monotematickém čísle, viz též Bartůšek, V.: *Seminář k výročí Jaroslav Schallera*, s. 141.

70 Bartůšek, Václav: *Mládí Josefa Václava Radeckého z Radče*. Středočeský sborník historický 43, 2017, s. 19–41.

71 Schaller, J.: *Beschreibung IV*. Svazek byl doplněn rejstříkem, kde se však jméno Radecký nevyskytovalo ani v jiných podobách nebo mutacích, z nichž se např. nejvíce v pramenech i v literatuře vyskytovala varianta s H – Hradecký. Srov. Schaller, J.: *Topographie* 16, s. 218.

72 Schaller, J.: *Beschreibung IV*. Jindřišská čtvrť je popsána na s. 371–423. Kostel sv. Jindřicha a Kunhuty na s. 180n. Piaristické školy jsou občas uvedeny i jinde.

koleje s kaplí sv. Josefa Kalasanského, jehož patrocinium bylo v Čechách tehdy jediné.⁷³ Piaristickým školám a jejich vývoji zde Schaller věnoval poměrně dosti místa. Ve své službě u hraběte Nostice se totiž nevěnoval jen vědecké činnosti, ale vykonával propagační práci pro řád mezi šlechtou.⁷⁴ Jeho informace o piaristech jsou prospěšné zejména proto, že podávají stručný nástin poučných a didaktických událostí z dějin piaristického řádu, o nichž bychom se mohli dozvědět i z piaristických řádových análů jen velmi těžko. Např. zmiňuje pokusy o založení piaristické koleje v Praze i přes působení a činnost piaristické koleje v Benešově v 1. polovině 18. století. S časovým odstupem popisuje potíže, které stály pražskému založení v cestě a které v této době nemusely být vždy známy.⁷⁵ Líčí i zakládání dalších piaristických kolejí, obzvláště v souvislosti se zánikem jezuitského řádu.⁷⁶

Některá z Schallerových děl byla přes veškeré problémy a drobnější nedokonalosti přijímána s poměrně kladným ohlasem tehdejší širší odbornou veřejností, a proto přistoupil autor k vydání souhrnných prací.⁷⁷ Podobně si můžeme připomenout ještě další Schallerovo dílo navazující na jeho Topografii, rozebírající zde uvedené poznatky pod jiným úhlem. Šlo o knihu *Neuverfertigtes Catastrum des Königreichs Böhmen*.⁷⁸ Tím se rovněž Schallerova topografická bádání postupně dovršovala; od této doby vlastně žádné topografické dílo nevydal. Svým charakterem se stala i podkladem pro právněhistorické bádání až do současné doby.⁷⁹

S topografickými díly souvisel také německý překlad z latiny a vydání části spisu Pavla Stránského *Respublica Bojema – O státě českém*. Schaller přeložil kapitolu o českých zemských stavech a českých zemských sněmech a zemských úřadech. Tato část byla vydána samostatně v Praze v roce 1790 pod názvem *Von den böhmischen Landständen, Landtagen und Landsämtern*. Došlo k tomu tedy o dva roky dříve, než se touto tematikou začal zabývat český vědec a osvícenec Ignác Cornova (1740–1822), exjezuita a profesor obecných dějin na pražské univerzitě, který v letech 1792–1803 přeložil toto Stránského dílo celé.⁸⁰

Vedle topografie, která v sobě zastřešovala prvky i jiných tehdejších věd, projevil Schaller i další zájem o uplatnění historie nebo pomocných věd historických při řešení otázek, které jsou typické pro práci v období počátků kritického užívání historických věd.

73 Tamtéž, na informaci o kapli sv. Josefa Kalasanského, která se v méně honosné podobě nacházela na křižovatce ulice Na Příkopěch a Panská na místě dnešního kostela Svatého Kříže Schaller, J.: *Beschreibung* III, s. 180.

74 Srov. Bartůšek, Václav: *Obraz barokní inteligence v kronice benešovských piaristů*. Středočeský sborník historický 39, 2013, s. 5–37, zvl. s. 28.

75 Srov. např. Bartůšek, Václav: *Snahy o založení piaristické koleje v Praze v 17. a v 1. polovině 18. století*. *Paginae historiae* 10, 2002, s. 40–71; Schaller, J.: *Beschreibung* III, s. 200, 201,

76 Schaller, J.: *Beschreibung* III, s. 204. Zmiňuje se např. o úspěšných založeních kolejí v Brandýse nad Labem, Českých Budějovicích, Kyjově na Moravě, Mostě, Doupově apod. Mluví též o neúspěšných pokusech o založení kolejí a seminářů místo jezuitských kolejí v Českém Krumlově, Jičíně, Chomutově nebo v Hradci Králové.

77 Jednalo se zejména o souhrnný rejstřík k celozemské topografii nebo souhrnný popis Prahy, viz pozn. 68.

78 Schaller, Jaroslav: *Neuverfertigtes Catastrum des Königreichs Böhmen*. Praha 1802.

79 V nedávné době se touto otázkou zabýval zcela komplexně Bumba, Jan: *České katastry od 11. do 21. století*. Praha 2007.

80 Kutnar, F. – Marek, J.: *Přehledné dějiny*, s. 170.

Toto rozhodnutí bylo ovlivněno i povahou piaristického řádu, jeho osobním založením a upozorněním Františka Martina Pelcla.⁸¹ Právě práce na některých částech topografických děl a Pelclovy výzvy přivedly Schallera k tomu, aby napsal také historická díla o dějinách piaristického řádu a jeho učitelském působení v Čechách a na Moravě. Nejdůležitější v tomto směru byly životopisy členů piaristického řádu *Kurze Lebensbeschreibungen gelehrter Männer aus dem Orden der frommen Schulen*.⁸² Zde přiblížil život a dílo celkem 115 významných osobností z piaristického řádu z českých zemí i z oblasti před Alpami, zejména generálů řádu z Říma. Šlo o vzdávání pocty všem vynikajícím piaristům. Nejen těm, kteří stáli u vzniku řádu, ale i jejich pokračovatelům, zejména ze zaalpské oblasti.⁸³ Autor zde vzdal hold svým obětavým učitelům a nadřízeným i snaživým současníkům.

Toto dílo bylo zdrojem inspirace i pro jiné (nejen) řádové dějepisce. V Čechách byl mezi nimi zejména jeho obdivovatel Carl Fischer, který se o Schallerovi dozvěděl při svém studiu na piaristickém gymnáziu v Ostrově u Karlových Varů. Ve svém rukopise z roku 1834, dochovaném dnes v rukopisném oddělení Národní knihovny České republiky,⁸⁴ zpracoval více životopisů piaristů než Jaroslav Schaller včetně z piety vzniklého životopisu Schallerova. Vlastní verzi Schallerova životopisu uvedl rovněž maďarský piaristický životopisec P. Alexius Horányi bez udání data jeho smrti. Dalšími historiky, zejména v Římě, však převzat nebyl, protože nebyl napsán v latině. V tomto směru muselo tedy postačovat pouze Schallerovo nekrologium.⁸⁵ Schallera ovšem můžeme ještě najít citovaného v některých publikacích o piaristech z německy mluvících oblastí.⁸⁶

Završení Schallerova díla v pedagogických zkušenostech

V souvislosti s vývojem Schallerova života a jeho dalších vědeckých studií si můžeme rovněž položit otázku, jak vzdělaný piarista nahlížel na poslání svého mateřského piaristického řádu a zda a jakým způsobem tuto, částečně i osobní zkušenost, ve svém díle zachytil. Důležité je si také povšimnout, jakou budoucnost i společenské uplatnění piaristů v tomto směru očekával. Zhodnotil zde emeritní pedagog a vědec alespoň některé zkušenosti ze školských reforem, které probíhaly na konci 18. století a na začátku 19. století v českých zemích, nebo se spíše zaměřil pouze na propagaci základních myšlenek řádu v oblasti vzdělávání a výchovy? Některé otázky nastolil již v úvodu svého prvního rozsáhlého díla o životech významných piaristů. Zde připomínal zejména minulé i současné

81 Srovnej tamtéž s. 145–173.

82 Schaller, Jaroslav: *Kurze Lebensbeschreibungen seiner verstorbenen Gelehrten Männer aus dem Orden der Frommen Schulen die sich durch ihr Talent und besondere Verdienste um die Litteratur und Wissenschaft von der Errichtung dieser Institutes bis aufgegenwärtige Zeiten vorzüglich ausgezeichnet haben*. Praha 1799.

83 Jejím centrem byla piaristická provincie Germania s centrem v Mikulově, z níž v polovině 18. století vznikla česko-moravská piaristická provincie.

84 Fischer, K.: *Beiträge*.

85 Vzhledem k snadné dostupnosti, čitelnosti a dobré kvalitě jsem používal NA, Řád piaristů, kolej Kroměříž, Životopisy zemřelých členů řádu (Liber suffragiorum) 1768–1879, č. kn. 328.

86 Nejnověji zatím Fischer, K. A. F.: *Verzeichnis der Piaristen*.

úspěchy piaristů v přírodovědném bádání včetně někdejší spolupráce řádu s Galileo Galileim ve Florencii v 17. století.⁸⁷ Kromě Schallerova díla zde inspirovala autora také díla dalších vzdělaných členů piaristického řádu podobného zaměření, zejména vídeňského univerzitního profesora Mikuláše Adaucta Voigta nebo učitele pražských piaristických škol Godefrieda Liehneho a S. Vito.

O řádové výuce, její historii, struktuře a pedagogických metodách provozované piaristickým řádem napsal Schaller dílo *Gedanken über die Ordensverfassung der Piaristen und ihre Lehrart*.⁸⁸ Krátce zde vyzdvihl přednosti piaristického školství, které se projevovaly hlavně po zrušení jezuitského řádu, a zdůvodňoval, proč právě studium na těchto školách patří mezi nejlepší způsoby soudobého vzdělání. Ukázal výhody propojení teorie a praxe v pojetí piaristické výuky. Rozvinul své myšlenky z úvodu předchozího díla a propagoval piaristický řád mezi tehdejší širší odbornou veřejností, zejména v měšťanských, úřednických a šlechtických kruzích, odkud počítal s nejvyšším počtem možných frekventantů. V pojednání kladl důraz na propojení školního poznání, praxe⁸⁹ a práce, kterou měli budoucí absolventi vykonávat. Spis působil pravděpodobně pozitivně na mladé lidi, jak se dá usuzovat z příkladu Jana Evangelisty Purkyně, který v době, kdy kniha vycházela, do piaristického řádu vstupoval.⁹⁰ Vzhledem k tomu, že podával informace o tehdejší složité situaci, která se v českém školství kvůli reformám panovnice Marie Terezie a jejího nástupce císaře Josefa II. vytvořila, náleží posouzení těchto otázek spíše do oblasti dějin pedagogiky. U tohoto díla bude tedy nutné provést srovnávací výzkum, jenž by podrobněji ukázal právě Schallerův vztah ke školním reformám a pedagogickému zkoumání vůbec.

Z jiných oborů, pokud na toto rozdělení nazíráme ze současného hlediska, můžeme vidět i kratší úsek Schallerovy činnosti v oblasti knihovnictví, a to zejména cenzorskou práci na knihách z oblasti hebrejštiny. Jedná se o dílo ze samého počátku Schallerovy vědecké činnosti.⁹¹ Některými otázkami se v tomto směru zabývá také přední znalec rukopisů a starých tisků Petr Voit, který na tuto problematiku již také upozorňoval.⁹²

Schallerovo vědecké působení v Berlíně, v Jeně, v Halle a v Prusku obecně

Podíváme-li se na činnost Jaroslava Schallera v kontextu střední Evropy nebo dokonce Evropy celé, vidíme, že je možné jeho dílo zařadit mezi alespoň částečně průkopnické práce modernějšího charakteru. Kladné ohlasy vyvolávalo už od konce 18. století Schallerovo historické a topografické dílo, a to včetně přístupu ke zpracovávané látce.

87 Schaller, J.: *Kurze Lebensbeschreibungen*. Vorrede, S. I-VIII.

88 Schaller, Jaroslav: *Gedanken über die Ordensverfassung der Piaristen und ihre Lehrart*. Praha 1805.

89 Haas, Antonín: *Rodopisný význam piaristických archivů*. Časopis rodopisné společnosti české 25, 1943, s. 4–7.

90 Purkyně, J. E.: *Sebrané spisy*. Sv. 13., s. 31, 44, pozn. 7.

91 Schaller, Jaroslav: *Kurzgefaßte Geschichte der k.k. Bücherzensur und Revision im Königreiche Böhmen*. Praha 1796.

92 Voit, Petr: *Příspěvky ke knihopisu*. Sv. V. – Moravské prameny z let 1567–1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie. Praha 1987, s. 45, pozn. 39.

Právě v této oblasti zatím naše výzkumy obsahují poměrně málo informací. Jisté však je, že vstup do osvícenské vědy v Prusku mu umožnila právě práce na topografickém díle, zejména díky jeho pracovním a vědeckým metodám. Ohlas díla překročil hranice sousedního Pruska, které bylo ještě do nedávna habsburské monarchii nepřátelsky nakloněno. O informovanost v Německu se mohl postarat v rámci svých cest sám hrabě František Antonín Nostic-Rieneck nebo Josef Dobrovský, u něhož je prokázáno, že mezi učence do Jeny též občas zavítal.⁹³

V důsledku svých vědeckých zájmů o topografii byl Schaller členem několika vědeckých zahraničních společností v Německu. Šlo především o čestné členství v *Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin und Halle* a členství v *Gelehrten Gesellschaft in Jena*. K jeho činnosti v této oblasti zatím nebyly prováděny žádné podrobnější výzkumy. Členství a styk s těmito společnostmi probíhal nejspíše na bázi korespondence. Během vydávání Topografie, jejíž první díly musely být vydány několikrát, dostal Schaller postupně celkem dvakrát jmenování členem uvedených akademií, jak lze sledovat podle titulatury uváděné na titulních listech jednotlivých dílů Topografie. K tomu nám pomůže jejich srovnání. Zatímco v prvním díle (Rakovnický kraj) se uvádí za Schallerovým jménem pouze kazatel piaristického řádu, u pátého dílu (Litoměřický kraj) vidíme, že se za uvedením kazatelské funkce objevila i informace o čestném členství v učených společnostech v Berlíně, Halle a řádném v Jeně.⁹⁴

Život Jaroslava Schallera ve vlastní rodině a vliv na její rozvoj

Na prameny i literaturu zde shromážděnou je možno nahlížet ještě z jiného úhlu. Mohou nám totiž ukázat i zajímavý pohled na historický vývoj situace v poddanském městě Benešově na panství Vrtbů a přiblížit existenci úřednické rodiny Schallerů ve vztahu k jednomu ze svých významných příslušníků, který se tuto rodinu snažil všemožně podporovat. Ukazují také úlohu samotné kultury a vzdělanosti v této době, kdy se poddanské vztahy postupně uvolňovaly a měnily a celá společnost zažívala reformy, které však ve svém konečném důsledku vedly spíše k jejímu celkovému povznesení než úpadku, kterému vlastně měly i podle přání svých tvůrců čelit a zamezit.

Velkou pozornost věnují Jaroslavu Schallerovi také analý benešovské piaristické kroniky, uložené ve zdejším státním okresním archivu.⁹⁵ V jejich druhém dílu (z let 1733–1763) se můžeme dočíst o úmrtí Schallerových rodičů, matky (Marie) Anny v roce 1753 a otce Jana Jiřího Schallera, hospodářského správce panství Konopiště, o dva roky později (22. 10. 1755). Později připomíná kronika v prosinci roku 1760, že zde mladý piarista Jaroslav Schaller vyřizoval záležitosti spojené s dědictvím svého otce Jana Jiřího, pohřbe-

93 Srovnej např. Mahel, Richard: *Beda Dudík (1815–1890). Život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti*. Praha 2015, zvl. s. 224.

94 „Verlost von Jaroslaus Schaller, a St. Josepho Priester des Ordens der frommen Schulen, erzbischöflichen Notario publiko, Ehrenmitglieder der königlichen preussischen Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin und Halle, und wirklichem Mitglieder der gelehrten Gesellschaft in Jena.“. Srov. Schaller, J.: *Topographie* 5.

95 Viz pozn. 6.

ného v kryptě piaristického kostela sv. Anny, a založil pro piaristy fundaci pěti set zlatých s břemenem sloužení mší. Část používala piaristická kolej v Praze.⁹⁶

O rodině Schallerových se hovoří i ve třetím díle piaristické kroniky pocházející z let 1763–1852. Ke dni 27. listopadu 1775 oddával P. Jaroslav v Praze svého bratra Jana, správce konopištského panství. Byl to onen hospodářský správce, který v létě téhož roku nechal střílet u zámku Konopiště do vzbouřených sedláků. Zde uvedená informace do určité míry vysvětluje jeden z motivů tohoto činu. Kvůli malé vojenské posádce, kdy obránci zámku byli nuceni čekat na posily, se Jan Schaller rozhodl rebely zastrašit, bohužel za cenu lidských životů. Zda mohl mladý správce poskytnout zmírňující úlevy rozbouřenému davu poddaných, jak o tom uvažoval Jiří Tywoniak, je velmi diskutabilní.⁹⁷

Schallerova tradice i jeho odkaz jsou dodnes stále živé, jak ukázal i odborný seminář konaný na zámku Konopiště 15. 11. 2018. V této souvislosti si neodpustím připomínku, kterou jsem se dozvěděl z vyprávění významného historika PhDr. Jiřího Tywoniaka (1919–1995), který od svých gymnaziálních studií v Benešově působil. Když za okupace města za 2. světové války bylo nutno, aby se zrušilo pojmenování Masarykovo náměstí, navrhl jeho přejmenování po Jaroslavu Schallerovi.

Závěr

Piarista P. Jaroslav Schaller a S. Josepho přinesl svým životem a dílem význam nejen pro povznesení vlastní rodiny a regionu jako celku, ale také piaristického řádu v celoevropském měřítku. Jeho dílo, ačkoliv nebylo a pochopitelně ani nemohlo být zcela dokonalé, vzbuzovalo v řadách odborné i vzdělanější veřejnosti spíše kladnou reakci nejen u nás, ale i v zahraničí. Ta se v českých zemích i v Německu postupně mění podle národního ducha v určitou tradici, která ožívá spolu se vzpomínkou na počátky i přemýšlením o budoucnosti topografie jako vědní disciplíny. Podobnou situaci by asi mohli zaznamenat pro oblast piaristického řádu znalci středoevropské řádové historiografie. Dalo by se říci, že se do některých klíčových biografických publikací o piaristickém řádu jeho životopisné poznámky o piaristech nedostaly pouze proto, že nebyly psány latinsky. Lze tedy jediné doufat, že nové poznatky o Schallerově životě a díle doplní mnohé mezery v tomto směru a pomohou ještě více naše poznání prohloubit a rozšířit. Jaroslava Schallera lze z hlediska odborného vývoje piaristického řádu pokládat za evropskou osobnost alespoň v jeho rámci. Jaroslav Schaller nebyl pouze topografem, ale plnil i poslání řádového historika piaristického řádu a do těchto oborů vnesl při své vědecké důkladnosti a akribii nové impulsy.

96 ADB II., s. 405.

97 Tywoniak, J.: *Konopištská rebelie*.

Obr. 1: Budova bývalé piaristické koleje v Praze Na Příkopech (foto autor)

Obr. 2: Zámek Konopiště (vyobrazení v knize Heber, František Alexander: *Böhmens Burgern, Vesten und Bergschlösser 2*, Praha 1844, s. 34)

Obr. 3: Titulní list 8. dílu Schallerovy Topografie – Berauner Kreis (Schaller, J.: *Topographie* 8.)

Obr. 4: Nosticovský palác v Praze na Malé Straně

(zdroj: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nostic%C5%AFv_pal%C3%A1c_17.JPG)

Obr. 5: Budova piaristické koleje v Benešově od západu z ulice Zámecká (dnes Tyršova).

Kresba Antonína Pinkase. (Muzeum Podblanická, p. o., Antonín Pinkas, Rukopis topografie Benešova a okolí, svazek 2 – Benešov – Velké a Malé náměstí, s. 129; foto Marta Crháková)

3.

Grammatisterium pro Anno 1751.

In, Cogni, Patria		Scola:	
Alexander Gluck	d.	Medicinis talenti. Juvenis, quod nobis evoluitur,	
Abt. Wolkutendoufens.		nisi frequentibus emaciat, in superando debilis, nobis in	
		componendo.	
Antonius Punt	m.	Talentu utrumq; boni, ad huc cooperari negligit, ideo	
Abt. Sabonensis.		iniquum profectum sperat, et morum dissolutus.	
Franciscus Hubner	a.	Facile enim juvenis, praece, ut nobis proficiat in literis	
Abt. Wolkutendoufens.		a peccatis soluti debet.	
Jacobus Bohavick	a.	Mentis radione plus, quod et novissimis nobis regunt,	
Abt. Wolkutendoufens.		id pro parte suo adipsos tenet, ut tunc radiorum	
		aliqui.	
Joannes Pata Pius de		Omnes tres animam bonam sectate,	
Wolkutendoufens.			
Josephus Klenberger			
Abt. Schönerer.		Quam optime cum in virtutibus, et probis	
Josephus Schaller		moribus, tum in literis proficiant.	
Abt. Wolkutendoufens.		absoluta Alia hic facit Schol. Bie.	
Matthias Bumpelhof	m.	Memoria si adeo facilis, quam tunc faciliorem reddimus,	
Abt. Michovicensis.		nisi ardua curatio, et diligentia obstat.	

Quod haec ita se habent, bona fide testor

Custodius a. J. Bonardo

p. b. Rector

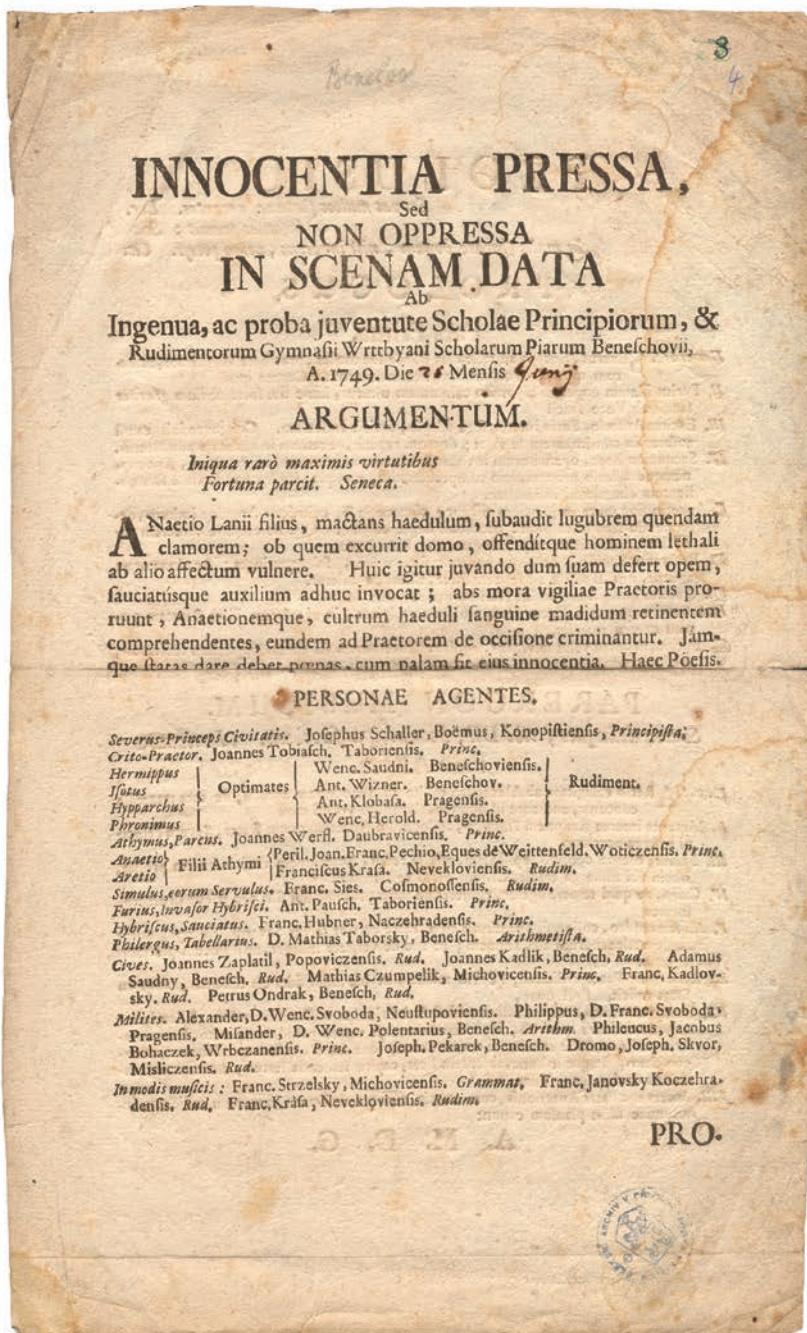
et per J. P. P. substitutus cor. Magr.

Meus Meuslaus Klenova usq; ad 1. Juli scholas frequentavit,

tandem, quia nullatenus in studiis proficere voluit, de mandato. Alia

Wolkutendoufens. Josephus Klenova in una in spiritibus consilione avocatus.

Obr. 6: Zápis o prospěchu Josefa (pozdějším řadovým jménem Jaroslava) v grammatice gymnázia v Benešově v roce 1751 (Státní okresní archiv Benešov, Gymnázium Benešov, Liber Calculorum 1751–1778, fol. 3; foto Marta Chráková)

Obr. 7: Periocha divadelní hry *Innocentia pressa sed non oppressa*, sehrané v roce 1749 na gymnáziu v Benešově, kde Josef Schaller hrál jako žák principie. (SOKa Přerov, Sbirka archiválií Piaristé Lipník nad Bečvou, Periochy a rukopisy divadelních her z doby baroka, Benešov, periocha divadelní hry *Innocentia pressa, sed non oppressa*)

Amid education, science, duty and religion. The life and work of Jaroslav Schaller and his place in Czech topography and order historiography

Based on the research of sources from archives in the Czech lands and Europe, mainly Rome, and literature from the 18th century up until the present, the author focuses in detail on the youth of Jaroslav Schaller and his years of study, especially at the novitiate in Lipník nad Bečvou and his private studies in the Piarist order. The author focuses on Schaller's work, particularly his sixteen-part *Topographie des Königreiches Böhmen* and the description of the capital city of Prague *Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag*, which are two significant topographic works.

He further analyzes Schaller's outstanding encyclopedia on the history of the pedagogy of the Piarist order *Kurze Lebensbeschreibungen seiner verstorbenen Gelehrten Männer aus dem Orden der Frommen Schulen die sich durch ihr Talent und besondere Verdienste um die Litteratur und Wissenschaft von der Errichtung dieser Institutes bis auf gegenwärtige Zeiten vorzüglich ausgezeichnet haben* from 1799, the original findings of which were already to be found in Schaller's topographical writings, and the Piarist book from 1805 *Gedanken über die Ordensverfassung der Piaristen und ihre Lehrart*, which provides key information on the pedagogy and educational efforts of the Piarist order and its history.

In addition to providing a considerable amount of information on Schaller, the study also points to areas for further research on Schaller's life and work to be conducted in near future. One of the main objects of study is the Piarist biography, the research of which has been progressing rather well. Another area, still in the early stages of research, is the integration of Schaller's academic work into a late 18th century European academic framework.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

